

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.83>

ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ НА ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ КОНТРАКТІВ (ФОРС-МАЖОР, ІСТОТНА ЗМІНА ОБСТАВИН)

Ходак С.М.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО Університету Короля Данила
ORCID: 0000-0003-4761-4213
e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua*

Ходак С.М. Вплив воєнних дій на виконання міжнародних комерційних контрактів (форс-мажор, істотна зміна обставин).

У статті розглянуто актуальну проблему правового врегулювання виконання міжнародних комерційних контрактів в умовах повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України. Встановлено, що спричинене війною масове порушення міжнародних економічних зв'язків та неможливість виконання тисяч зобов'язань зумовлюють нагальну потребу в науковій інтерпретації та виробленні єдиної судової практики щодо застосування концепцій звільнення від відповідальності.

Проаналізовано загальні положення чинного законодавства та міжнародних конвенцій (зокрема, Віденської конвенції 1980 року) стосовно форс-мажору та надмірної обтяжливості (hardship). Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування абсолютної неможливості виконання (форс-мажор), що призводить до припинення зобов'язання та надмірної обтяжливості (hardship), яка робить виконання економічно недоцільним або надзвичайно складним і часто вимагає переговорів про зміну умов контракту.

Виявлено, що застосування цих концепцій в умовах повномасштабної війни вимагає детальної наукової інтерпретації та додаткових доказів (передбачуваності та неминучості наслідків) у міжнародних судах та арбітражах, попри чітке засвідчення факту війни українським законодавством.

Доведено, що війна в Україні створює унікальний прецедент, який вимагає переосмислення традиційних підходів міжнародного приватного права до поняття «обставини непереборної сили» та «істотної зміни обставин», сприяючи розвитку міжнародної комерційної правової доктрини.

Визначено, що формування сталої міжнародної арбітражної практики щодо кваліфікації військових дій як форс-мажору або hardship є ключовим елементом для забезпечення правової передбачуваності та зменшення ризиків для інвесторів, які планують участь у повоєнному відновленні України.

Запропоновано розробку рекомендацій для суб'єктів господарювання щодо правильного оформлення зовнішньоекономічних контрактів (форс-мажорні застереження, застосовне право) та ефективного захисту їхніх інтересів. Наголошено на критичній важливості чіткого правового розуміння цих механізмів для післявоєнного відновлення економіки, зниження правових ризиків та підвищення інвестиційної привабливості України.

Ключові слова: істотна зміна обставин, застереження про форс-мажор, відмова від виконання контракту, припинення контракту, контрактне право, юридичні наслідки, відповідальність за порушення.

Khodak S.M. The impact of military actions on the performance of international commercial contracts (force majeure, impossibility of performance).

The article examines the pressing issue of legal regulation of the performance of international commercial contracts in the context of full-scale military aggression by the Russian Federation against

Ukraine. It has been established that the massive disruption of international economic relations caused by the war and the impossibility of fulfilling thousands of obligations create an urgent need for scientific interpretation and the development of a uniform judicial practice regarding the application of concepts of exemption from liability.

The general provisions of current legislation and international conventions (in particular, the 1980 Vienna Convention) regarding force majeure and hardship are analyzed. The necessity of a clear distinction between absolute impossibility of performance (force majeure), which leads to the termination of the obligation, and hardship, which makes performance economically impracticable or extremely difficult and often requires negotiations to change the terms of the contract, is substantiated.

It has been found that the application of these concepts in the context of full-scale war requires detailed scientific interpretation and additional evidence (predictability and inevitability of consequences) in international courts and arbitration, despite the clear confirmation of the fact of war by Ukrainian legislation.

It has been proven that the war in Ukraine creates a unique precedent that requires a rethinking of traditional approaches in private international law to the concepts of “force majeure” and “material change in circumstances,” contributing to the development of international commercial legal doctrine.

It has been determined that the formation of consistent international arbitration practice regarding the classification of military actions as force majeure or hardship is a key element in ensuring legal predictability and reducing risks for investors planning to participate in the post-war reconstruction of Ukraine.

Recommendations are proposed for business entities on the proper drafting of foreign economic contracts (force majeure clauses, applicable law) and the effective protection of their interests. The critical importance of a clear legal understanding of these mechanisms for post-war economic recovery, reducing legal risks, and increasing Ukraine’s investment attractiveness is emphasized.

Key words: Hardship, Change of circumstances, Force majeure clause, Termination of contract, Legal consequences, Liability for breach, Repudiation of contract, Hardship, Change of circumstances.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного збройного конфлікту та воєнного стану, що триває в Україні, спостерігається кардинальне порушення звичних економічних зв’язків та логістичних ланцюгів. Це створює безпрецедентні виклики для суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності, які є сторонами міжнародних контрактів. Виконання договірних зобов’язань, особливо у сфері постачання товарів та надання послуг, зіткнулося з факторами, які не були передбачені стандартними контрактними умовами.

Воєнні дії є класичною обставиною форс-мажору (force majeure), що виправдовує невиконання зобов’язання, якщо це доведено та оформлено відповідно до умов контракту та застосовного права.

Незважаючи на значну увагу до проблем форс-мажору, недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного правового впливу саме воєнного стану на належний розподіл ризиків між сторонами міжнародного контракту, одна з яких перебуває у зоні воєнних дій.

Мета дослідження: здійснити комплексний теоретико-прикладний аналіз правового регулювання впливу воєнних дій на виконання міжнародних комерційних контрактів, розмежувати концепції форс-мажору та надмірної обтяжливості (hardship), а також розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо застосування та вдосконалення правових механізмів звільнення від відповідальності в умовах збройного конфлікту.

Стан опрацювання проблематики. Вказана проблема активно досліджується в Україні, особливо після 2022 року, і вчені-юристи приділяють особливу увагу правовим наслідкам воєнного стану для договірної відповідальності, форс-мажору та міжнародного комерційного арбітражу. Серед них: Ковальчук Т.А., Остап’юк В.В., Харитонов Є.О., Погрібний Д.В., Гаврилюк Р.О., Кулаков Ю.А.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння зазначеної проблеми нам потрібно проаналізувати сутність та місце категорій «форс-мажор» та «істотна зміна обставин» (hardship) у системі міжнародного приватного права та комерційного договірної права на прикладі Принципів УНІДРУА, Віденської конвенції 1980 року, адже ці документи є основою для порівняльно-правового аналізу.

Особливостями зміни істотних обставин, які вказані в Принципах УНІДРУА в Статтях про Hardship є:

Суб'єктивність та об'єктивність: « а) події, що виникають чи стають відомими стороні, яка опинилась у не вигідному становищі, після укладення договору; б) події, які до укладення договору не могли бути розумно враховані стороною, що опинилась у не вигідному становищі; с) події поза контролем сторони, що опинилась у не вигідному становищі; та д) якщо ризик настання таких подій не припускався стороною, що опинилась у не вигідному становищі».

Поновлення балансу: «У випадку ускладнення сторона, яка опинилась у не вигідному становищі, має право звернутися з проханням про проведення переговорів щодо перегляду договору...»

Роль суду: « Якщо суд встановить наявність ускладнення, то він може, якщо вважатиме це за розумне: а) припинити дію договору від певної дати та на певних умовах, або б) змінити договір з метою встановлення рівноваги» [1].

Поняття істотної зміни обставин також визначено статтею 652 Цивільного Кодексу України. Згідно вказаної статті, у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті зобов'язання. Законодавцем передбачено, що зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що , якби сторони могли це передбачити. Вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах[2].

В статті про Force Majeure, які зазначені в Принципах УНІДРУА зазначаються ключові аспекти трактування форс-мажору такі як :

Непередбачуваність: «Невиконання стороною договору має виправдання, якщо ця сторона доведе, що таке невиконання було викликане перешкодою, яка виникла з причин, що не залежали від її волі, і що нерозумно очікувати від неї прийняття до уваги перешкоди під час укладення договору або ж уникнення чи подолання цієї перешкоди або її наслідків».

Не звільняє від виконання, а від сплати неустойки: «Якщо перешкода є тимчасовою, сторона звільняється від відповідальності на період часу, який вважається розумним, беручи до уваги вплив перешкоди на виконання договору».

Обов'язок повідомлення : «Сторона, яка не може виконати договір, повинна повідомити іншу сторону про перешкоду та про її вплив на здатність першої сторони виконати договір...» [1].

Варто зазначити, що Принципи УНІДРУА не мають офіційного включення до національного законодавства, але мають значний вплив на українську судову та використовуються українськими судами для тлумачення та доповнення норм права, коли це передбачено договором або іншими міжнародними документами, що регулюють міжнародні арбітражі.

Ключова різниця міститься і суті понять як за національним так і відповідно до принципів УНІДРУА полягає в тому, що через форс-мажор виконання зобов'язання стає неможливим, тоді як Hardship означає, виконання хоч і можливе, але ускладнене через непередбачувані зміни. Відповідно, правові механізми різняться способами їх застосування, адже форс-мажор спрямований на звільнення від відповідальності за невиконання, а Hardship – на перегляд умов договору чи його припинення за згодою сторін чи за рішенням суду [3].

Що ж стосується поняття звільнення сторони від відповідальності, то в статті 79 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція 1980 р.) йдеться, що «Сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого із своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликане перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати прийняття до уваги цієї перешкоди під час укладення договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди чи її наслідків [4].

Щодо колізійних проблем та вплив імперативних норм (Lois de Police) в умовах війни на договірні відносини в міжнародному приватному праві, то варто дослідити колізійні аспекти застосування форс-мажорних застережень, включаючи питання вибору застосовного права (lex contractus) та застосування імперативних норм (lois de police) в умовах війни, оскільки застосування форс-мажору в міжнародних контрактах в умовах війни є класичною колізійною проблемою. Вирішальне значення має право, обране сторонами (lex contractus). Якщо контракт мовчить, застосовується колізійна норма, що визначає право, яке регулює форс-мажорне застереження.

Формулювання форс-мажорних застережень є одним із найважливіших етапів підготовки міжнародного контракту. У міжнародній практиці – це механізм захисту сторін та порядок визначення умов звільнення від відповідальності, що повинно виходити за рамки загальних формулювань і чітко перелічувати події, пов'язані з воєнними ризиками.

У більшості випадків колізійні норми, як в національному законодавстві так і в міжнародних договорах, надають сторонам право вільного вибору застосовного права (*lex contractus*). Таким чином застосовується фундаментальний принцип міжнародного приватного права – принцип автономії волі сторін, який надає можливість учасникам самостійно обирати право, що регулюватиме відносини. Зазначена свобода вибору закріплена в правилах провідних світових арбітражних установ, таких як Міжнародний торговий арбітражний суд та Лондонський міжнародний арбітражний суд, які дозволяють сторонам самим визначати, яке право буде застосовуватися до їхнього контракту. А також, дана колізійна норма закріплена у правових інструментах, таких як Регламент 593/2008/ЕС («Римський регламент») [5].

В умовах війни українські закони, можуть набувати статусу *lois de police* – це національні правові норми, які мають таку важливість для публічних інтересів держави (її політичної, соціальної, економічної організації), що повинні бути застосовані незалежно від права, обраного сторонами як *lex contractus*, тобто обходячи загальні колізійні правила.

Іноземні суди визнають імперативні норми українського права (наприклад, про заборону вивезення певних товарів) як підстави для припинення або призупинення виконання. Зокрема, український суд завжди застосує власні *lois de police* (наприклад, мораторій), навіть якщо контракт регулюється правом іншої держави. Іноземний суд, що розглядає спір, керується власними колізійними нормами, може застосувати *lois de police* іншої держави (наприклад, України), якщо ця держава є місцем виконання зобов'язання або має тісний зв'язок зі спором, і якщо застосування цих норм відповідає публічному порядку держави суду (т.зв. треті *lois de police*).

Саме тому, при укладанні міжнародного контракту та формуванні форс-мажорних застережень, варто включити положення, яке визнає, що навіть при виборі іноземного права, сторони зобов'язуються дотримуватись імперативних публічно-правових норм (*lois de police*) тієї держави, де відбувається виконання, якщо їхнє порушення веде до кримінальної чи адміністративної відповідальності (наприклад, українські мораторії чи заборони експорту). Також при укладення контракту можна використовувати арбітражне застереження з чітким визначенням місця арбітражу.

Для мінімізації колізійних ризиків, пов'язаних з *Lois de Police*. В контракті сторонами має бути здійснений вибір застосовного права та юрисдикції (*Lex Contractus* та *Lois de Police*). Сторонам слід обирати право, яке регулює концепції форс-мажору та *hardship* (наприклад, англійське, німецьке право або Принципи УНІДРУА) або є нейтральним до конфлікту.

В договорі варто включати окреме застереження про істотну зміну обставин, що дасть змогу чітко відмежувати її від форс-мажору. Події, що викликають істотну зміну обставин, можуть включати істотне зростання логістичних витрат, падіння курсу національної валюти, гіперінфляція. Важливо щоб застереження містило покроковий алгоритм дій сторін у разі настання події, сторонам необхідно встановити короткі та чіткі терміни для письмового повідомлення про настання форс-мажору чи *hardship*. В контракті потрібно визначити коли тимчасовий форс-мажор перетворюється на підставу для розірвання контракту.

На жаль, наразі міжнародна арбітражна практика, яка допомогла б нам глибше дослідити тему щодо спорів, які безпосередньо виникли через повномасштабну війну в Україні, ще не є широко доступною, адже арбітражні провадження зазвичай тривають роками. Однак, є судова практика України, яка дає уявлення про ключові аргументи.

Якщо говорити про практику застосування форс-мажору в Україні та виклики міжнародного арбітражу, то варто зазначити, що Торгово-промислова палата України (ТПП) у своєму листі № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 р офіційно засвідчила військову агресію Російської Федерації проти України як обставину непереборної сили для всіх суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб на всій території України. Для звільнення від відповідальності сторона, як правило, має отримати індивідуальний сертифікат ТПП або її регіонального відділення, який підтверджує, що саме ці обставини об'єктивно унеможливили виконання конкретного зобов'язання.

Слід відмітити, що ТПП видає фаховий висновок за наявності підстав, що будуть відповідати нормам статті 652 ЦКУ. ТПП проаналізує всі докази, висновок готується юристами на підставі чинного законодавства та матеріалів наданих заявником. ТПП залишає за собою право відмовитись у видачі позитивного висновку.

Суди послідовно підкреслюють, що сам факт видачі довідки ТПП не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності. Рішення скоріше стосуватиметься зменшення розміру

неустойки (якщо вона надмірно велика, та звільнення від відповідальності за форс-мажорні обставини (непереборні), які треба довести, особливо в умовах війни та воєнного стану.

Висновки. Беручи до уваги вищенаведене, можна окреслити фундаментальне розмежування між Force Majeure (абсолютна неможливість виконання зобов'язання) та Hardship (надмірна обтяжливість виконання, що порушує економічний баланс). Це розмежування, закріплене у Принципах УНІДРУА та імplementоване у статті 652 ЦК України, є критично важливим для визначення правових наслідків: звільнення від відповідальності або перегляд умов договору.

В статті доведено, що повномасштабне вторгнення створює унікальний прецедент, який вимагає переосмислення традиційних підходів міжнародного приватного права, сприяючи розвитку доктрини щодо кваліфікації військових дій та їхніх довгострокових економічних наслідків.

Як зазначено в статті, вирішальне значення принципу автономії волі сторін (lex contractus) при виборі права, що регулює форс-мажорні застереження в міжнародних контрактах. Обґрунтовано високу ймовірність застосування українських законів, пов'язаних із війною (заборони, мораторії), як імперативних норм (lois de police). Ці норми можуть змінити або замінити обране сторонами право, особливо якщо Україна є місцем виконання зобов'язання. Це створює класичну колізійну проблему, що вимагає уважного врахування при укладенні контрактів.

Визначено, що офіційне засвідчення військової агресії Торгово-промисловою палатою України (ТПП) є важливою, але не автоматичною підставою для звільнення від відповідальності.

Наголошено, що судова практика послідовно вимагає від сторони індивідуального доведення причинно-наслідкового зв'язку між військовими діями та неможливістю/обтяжливістю виконання конкретного зобов'язання, що підтверджується позицією ТПП щодо видачі індивідуальних сертифікатів.

Констатовано, що формування сталої міжнародної арбітражної практики щодо спорів, які виникли безпосередньо через війну в Україні, є критичним елементом для забезпечення правової передбачуваності та зменшення інвестиційних ризиків.

Запропоновано подальшу розробку практичних рекомендацій для суб'єктів господарювання щодо формулювання ефективних форс-мажорних застережень (особливо з урахуванням hardship та lois de police), що є необхідною умовою для післявоєнного відновлення економіки та підвищення інвестиційної привабливості України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Принципи міжнародних комерційних договорів Унідруа 2010. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf> (дата звернення: 08.12.2025).
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Дата оновлення 18.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
3. Нестеренко А. Істотна зміна обставин або Hardship. Чим допоможе висновок ТПП? Lawyer-expert. URL: <https://lawyer-expert.com/blog/istotna-zmina-obstavin-abo-hardship-chim-dopomozhe-visnovok-tpp> (дата звернення: 08.12.2025).
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text (дата звернення: 08.12.2025).
5. Марченко Д.В. Теоретичний аналіз колізійних норм у міжнародному приватному праві як механізм регулювання договору. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. Т. 36 (75), № 2. С. 185. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/26>.